

2. NAČINI POJAVLJIVANJA ČOVJEKA KROZ PEDAGOGIJSKU PERSPEKTIVU

Prije nego što krenemo u konkretiziranje pojma čovjeka u njegovim pedagoškim određenjima *odgajatelja* i *odgajanika*, istaknut ćemo bitno određenje ideje čovjeka u općem smislu, koje određenje upravo ontološki *omogućuje* sve njegove daljnje konkretizacije. Ono što prethodi svakoj konkretizaciji i diferencijaciji ideje čovjeka u njegove specifične forme i manifestacije jest to da je čovjek u bitnom smislu još-ne-određeno biće. Međutim, čovjek nije *zaključena* neodređenost jer tada bi bio puko ništa, već je neodređenost s beskonačnom potencijom (samo)određivanja. U filozofijskoj tradiciji ova čovjekova bitna karakteristika se samospoznala kao ideja slobode, pri čemu je čovjek sam pojmljen ne tek kao *slobodan*, već kao *sloboda sama*. Kako je već rečeno, sloboda nije tek jedan od atributa bića čovjeka, već bitno određenje čovjeka, ono po čemu čovjek uopće jest čovjek. To da sloboda nije nešto *na* čovjeku, već da čovjek sam *jest* sloboda, različiti su mislioci izrazili na različite načine. Immanuel Kant u *Kritici praktičkog uma* slobodu određuje kao samozakonodavstvo uma (Kant, 1990), pri čemu se sloboda misli kao spontanitet kojim subjekt sebe samoga proizvodi na taj način da se iz svoje vlastite autonomne samoaktivnosti posreduje umnošću. Johann Gottlieb Fichte na tome tragu govori o subjektu kao “djelotvornoj radnji” (*Tathandlung*) (Fichte, 1974: 41) koja ima takav karakter da kao radnja svojom vlastitom aktivnošću postavlja i proizvodi sebe samu, čime je ovaj Kantov princip spontaniteta stavio u središte svoje filozofije. Hegel kasnije slobodu određuje kao “negaciju negacije” (Hegel, 1983: 289), pri čemu misli na to da je svako određenje, a time i uposebljivanje čovjeka samo po sebi negacija njegove izvorne apsolutne mogućnosti i da tek negacijom svih određenja (koja su sva u svojoj biti negacije) dolazimo do slobode kao beskonačne afirmacije tj. vremenite samoprodukcije. Razvoj i dolazak do svakog od ovih određenja bismo mogli slijediti do razine da to bude knjiga za sebe, jednako kao što bismo mogli govoriti i o brojnim drugim načinima na koje su filozofi određivali

slobodu, međutim već ovo je dostatno da se u osnovnom smislu razumije moderni pojam slobode na koji se referiramo i da se identificiraju momenti od centralne važnosti za ovaj rad. Centralno za ovaj pojam slobode jest to da čovjek po sebi još nije ništa određeno, već je apsolutna *moгуć-nost* određenja, koja u sebi ima princip aktiviteta i prakse, kojom kada ju samoosvijesti i krene ju ozbiljavati kreće u proces svoje vlastite samoprodukcije, jednako kao i proizvodnje svojeg svijeta, tj. historije. U tom smislu čovjek jest sloboda, a njegovo postojanje, onda kada je doista ljudsko postojanje, ima karakter slobodne i umne (samo)produkcije i produkcije svijeta. Sve ovo su u svojoj suštini ne samo filozofijske, nego i centralne pedagoškijske ideje. Specifični pak pedagoškijski izraz ove ideje slobode kao apsolutnog potencijaliteta za (samo)produkciju jest još od vremena J. F. Herbarta pojam *obrazovljivosti* (*Bildsamkeit*). Obrazovljivost je pedagoškijski izraz slobode kao čovjekove biti. S ovime na umu, možemo krenuti na konkretizacije pedagoškijskog pojma čovjeka u idejama i bićima odgajatelja i odgajanika u kojima se sloboda i obrazovljivost moraju pojaviti i uvažavati, ali sada na specifične načine. Sloboda i obrazovljivost su prisutne kako u biću odgajanika, tako i u biću odgajatelja, a ova dva bića moraju pedagoškijski (i teorijski i praktički) biti tako postavljena, da obrazovljivost u njima može nesmetano bivati, a ne biti ugušena. No, uz čisti i opći pojam obrazovljivosti, u njima su prisutni još neki specifični momenti koje ćemo sada ukratko sagledati.

Pedagoškijska pretpostavlja uzajamno djelovanje čovjeka u nastanku i čovjeka koji će ga pedagoškijski voditi putem od *individue* do *ličnosti*. Dva čovjeka, *lice odgajatelja* i *lice odgajanika* / *pitomca* “u naročitoj duševno-duhovnoj svezi” (Vuk-Pavlović, 1932: 50) stoje u službi stalne pedagoškijske svrhe i zadaće te objedinjuju proces odgoja i obrazovanja.

Dakle, dva lica ili *pedagoškijska bića*⁵ koja sudjeluju u pedagoškijskoj djelatnosti jesu dva temeljna *konkretna* čovjeka u pedagoškijskoj, dva konkretna subjekta odgojno-obrazovnog procesa. Sünkel (prema Palekčić, 2015) ističe da se proces odgoja i obrazovanja ostvaruje među pedagoškijskim generacijama: (A) posredujuća generacija – odgajatelj i (B) prisvajajuća generacija – odgajanik.

⁵ Usp. (Komar, 2015).

U *Pedagojskom leksikonu* Pataki i dr. (1939) također ukazuju da su osnovni pedagojski pojmovi upravo odgajatelj i odgajnik, polazeći u određenju od toga da odgajnik jeste čovjek s individualnim snagama, a da odgajatelj jeste čovjek pedagoške prakse. Ovdje je bitno naglasiti da je u ova dva pojma riječ o materijalnim i historijskim konkretizacijama općeg pojma čovjeka kao slobode i pedagoškog subjekta kao apsolutnog potencijala za obrazovanje. Ovaj opći pojam čovjeka i apstraktno-općeg odgajnika se, kada biva “spušten” na razinu konkretnosti kao jedinstva općeg i posebnog, manifestira u dualitetu odgajatelj-odgajnik, od kojih svaki ima svoja dodatna specifična određenja, koja se u pedagoškoj kako teoriji tako i praksi moraju uočiti, uvažavati i kojima se mora pristupati s tim posebnostima na umu. U samom pedagoškom aktu, u samoj praksi pedagogije, iako imamo posla fundamentalno i s idejom čovjeka, mi uvijek pristupamo konkretnom, bitno pojedinačnom odgajniku. Zbog toga pedagogija kao znanost mora imati na umu kako ideju čovjeka i ono opće u čovjeku, tako i ono posebno i pojedinačno na čovjeku. Ono opće u čovjeku nazivamo idejom čovjeka, čovjekovom biti, slobodom ili obrazovljivošću pedagoškog subjekta uopće, dok ono posebno nazivamo specifičnom pojavom konkretnog odgajatelja i konkretnog odgajnika, koja na sebi nosi ne samo bit čovjeka, već i brojne slučajne atribute. U posebnostima odgajatelja i odgajnika uvijek se nalazi i ono opće, ali pored toga i ono što je pripadno samo tim specifičnim pojedincima. Zato se u pedagojskoj teoriji i praksi uvijek mora voditi računa o obje razine čovjeka. Samo onaj odgajatelj i odgajnik koji odgovara općoj ideji čovjeka istinski je odgajatelj i odgajnik, dok je s druge strane samo ona ideja (čovjeka) koja je aktualizirana u materijalno-historijskoj konkretnosti zbiljski čovjek.

U nastavku ćemo se kratko osvrnuti na definiranje i određenje konkretizacija čovjeka u pedagogiji, tj. pojmove *odgajnik* i *odgajatelj*, a njihova podrobnija analiza bit će prikazana kroz ostala poglavlja, tj. ostale pedagojske pojmove. Nemogućim se čini govoriti o pojmovima odgajnik i odgajatelj, ne stavljajući ih u odnos s pojmom odgojivosti / obrazovljivosti kao osnovnim obilježjem ideje čovjeka, ali i procesnim pedagojskim pojmovima poput odgoja i obrazovanja, pedagoškog odnosa, pedagoškog takta i odgojne nastave.

2.1. Čovjek kao odgajanik

Čovjek se rađa kao najbespomoćnije živo biće, ali s najbogatijim predispozicijama za razvoj kako kognitivnog, tako i emotivnog i duhovnog aspekta života. Čovjekova izvorna nerealiziranost i bespomoćnost i sa svoje strane ukazuje na potrebu odgoja, dok njegove predispozicije / potencijali upućuju na razvoj i (*samo*)*obradivost* istih. Jezgra pedagoškog poimanja čovjeka je upravo u tim segmentima: nekonačnost razvoja čovjeka i potencija ljudske prirode, koje odgajanik koristi u slobodnom samooblikovanju.

Čovjekovu manjkavost (*Mängelwesen*) i neodređenost Gehlen (2005) opisuje kroz nesposobnost i nerazvijenost u trenutku rođenja, jer se on tek rođenjem počinje formirati. Međutim, suština ljudske prirode očituje se kao potencija, kao prirođena mogućnost čovjeka da djeluje kako bi savladao tzv. nedostatke i pretvorio ih u svoje prednosti. Čovjekov rast i razvoj počinjavaju upravo “na ideji potencijalnosti, a ne na ideji nedovršenosti ili manjkavosti ljudske prirode” (Slatina, 2023: 97). Naime, spoznaja o nekonačnosti⁶ razvoja čovjeka ili pak njegove bitne neodređenosti, nedefiniranosti i/ili neobuhvaćenosti ukazuje na to da njegov razvoj nije završen, ali i da otvara mogućnost djelovanja i utjecaja na (*samo*)razvoj. Upravo je čovjek zbog svoje nerealiziranosti rođenjem, ali mogućnosti napredovanja i usavršavanja upućen na vlastitu aktivnost (praktičko djelovanje) kako bi prevazišao određene razine svoje trenutne manjkavosti. Benner (1980: 486) smatra da je “čovjek jednom biće prakse, drugi put je praksa biće čovjeka”, jer je *nesavršenost čovjeka* bit prakse, koja također s druge strane čini i dovodi do supstancijalne determinacije, tj. biti čovjeka. Time Benner zaključuje da je čovjek bit prakse, ali i da je praksa bit čovjeka. Iako ove dvije određenosti na prvu čine suprotnosti, ipak su ostvarive samo ako se zajedno i uzajamno prepliću, na način da “čovjekova nesavršenost može biti bit njegove prakse samo ako suštinsko određenje koje si čovjek daje kroz svoju praksu ne ukida tu nesavršenost, i obratno, suštinsko određenje koje čovjek daje sebi kroz praksu može sačinjavati njegovu bit samo ukoliko ne proizlazi izravno iz nesavršenosti” (Benner, 1980: 486). Za suočavanje odgajanika s nužnosti njegove prakse / aktiviteta zadužen je odgajatelj, koji će ga u tome osvještavati, poticati i voditi.

⁶ Usp. (Plessner, 1994; Scheler, 1960, 1996; Gehlen, 2005; Senković, 2007; Slatina, 2023).

Naravno, antropološki pristupati odgajaniku znači razumijevati njegovu prirodu kao otvorenu i slobodnu za samooblikovanje iz samoga sebe, jer čovjek je biće učenja, biće djelovanja i biće u nastajanju koje se “dijelom potvrđuje, a dijelom razvija svoje suštinske ljudske snage” (Fuhr, 2017; Slatina 2023). Promatrajući odgajanika u njegovom životnom putu možemo uočiti da je on nužno temeljni kreator svoje ličnosti i životnih odabira, međutim njegovo stvarno učešće počinje tek kada se u njemu ostvari slobodno stvaralaštvo kao temeljna pretpostavka njegovog autonomnog pedagoškog razvoja u skladu s biti čovjeka, te prirodom svakog pojedinca, a ne u skladu s odabirima i odlukama “izvana” (obiteljskim, vjerskim, društvenim ili drugim heteronomnim ciljevima). Čovjeka je nemoguće odrediti izvan njega samoga, odnosno: “Njega je uopće nemoguće odrediti iz ikoje heteronomije, biološke, socijalne, ekonomske” (Komar, 2016: 27). Pri odgojnom djelovanju nužno je imati u vidu da je čovjek u svojoj biti neodređen za već naznačeni i znani ishod. To prema Senković (2007: 67) znači da čovjek može svoj način ponašanja odrediti sam i da je on slobodan, tj. da je “slobodan od vođenja prema instinktima te slobodan za produktivno i smisleno samoodređenje (...) Stoga se mora, želi li uistinu biti ono što jest – iz sebe i u sebi dogovoriti, za nešto odrediti, snagom vlastitih napora riješiti zadaću koja je on zapravo sam sebi.” Biti slobodan uistinu znači i biti slobodan od sebe (nagona, instinkta itd.) i biti slobodan za izvornog sebe, tj. za samoodređivanje. Djelovanje koje dokida slobodno samoodređivanje čovjeka, ne uvažavajući autentičnost svakog čovjeka, ne predstavlja odgojno djelovanje (Böhm, 2012). Stoga je nužno da odgajatelj kroz pedagoški proces osluškuje i uvažava autentičnost odgajanika. Zanemarivanjem autentičnog u čovjeku, zaboravlja se individualnost koja je nekada bila osnovna okosnica obrazovanja i dovodi do momenta odsutnosti ideje obrazovanja i tzv. neobrazovanosti (Liessmann, 2008). Voditi brigu o individualnosti u odgoju i obrazovanju podrazumijeva uvažavanje prirodne datosti odgajanika i njegovog unutarnjeg impulsa – odgojivosti. Tek kroz prizmu odgojivosti može nam se pojaviti ono individualno u odgajaniku jer odgojivost kao načelna otvorenost i apsolutni potencijalitet omogućuje da se ono individualno kod pojedinog odgajanika nesmetano manifestira bez da unaprijed bude zatvoreno nekom određenom svrhom. Naravno, to ne znači da proces odgoja i obrazovanja ovdje završava – on ovdje počinje. Ova individualnost

kasnije će morati biti dovedena opet u autonomni odnos odgajanika s njegovom umnošću, koja ima opći karakter. Ističući važnost buđenja svijesti odgajanika o vlastitoj odgojivosti Vuk-Pavlović (2008: 71) kaže da je pedagogija zaboravila svoju najraniju i najnaravniju zadaću a to je “kako da se uzgojivost u pitomca budi, jača i potiče”.

Kako je odgajanik biće u nastajanju (Vujčić, 2013; Sunkel, prema Palekčić, 2015; Prinz, 2013, prema Pranjić, 2016), nužno je da se i pedagoški pristup modificira u odnosu na kako sposobnosti tako i razine samooblikovanja specifičnog odgajanika. Ovdje valja podcrtati da će svaki pojedinačni odgajanik biti sasvim posebna mješavina ovih sposobnosti i razine samooblikovanja, koju se u njezinoj posebnosti mora uočiti promatranjem od strane odgajatelja. Iako pedagoški spoznajemo bit odgajanika, ova bit će uvijek biti utjelovljena u specifičnim odgajanicima, te stoga pedagoška spoznaja odgajanika mora u sebi sadržavati kako ovaj teorijski, misaoni dio, tako i promatranje konkretnog odgajanika. Ako se u središte pozornosti stavi čovjek ili “ljudska osoba” koja je subjekt odgojnog procesa ostvarit će se pedagoška svrha (Pranjić, 2016), međutim, ukoliko se bude zanemarivao čovjek taj proces neće biti pedagoški valjan.

Analizirajući pojam *odgajanik* u pedagoškim eniklopedijama i rječnicima (Franković i dr. 1963; Potkonjak i Šimleša, 1989), možemo uočiti da se on često određivao kao predmet i/ili objekt procesa odgoja i obrazovanja. Međutim, važno je naglasiti da su pedagoška određenja toga pojma i bića ipak usmjerena ka prepoznavanju odgajanika kao temeljnog kreatora vlastitih promjena kroz koje prolazi u procesima odgoja i obrazovanja. Odgajanik je istovremeno i samoodgajatelj, samoprocjenjivač vlastitog odgojnog dostignuća koji u interakciji s okolinom mijenja i sebe i svoju sredinu (Potkonjak i Šimleša, 1989).

Odgajanik je refleksivno i samosvjesno biće koje je u stanju usavršavati, mijenjati, usmjeravati i određivati sebe, jer je, kako Scheler (1960, 1996) kaže, čovjek kao biće duha otvoren za svijet i interakcije sa sadržajem iz svijeta. Također, potrebno je poimati odgajanika i kao biće koje rođenjem još nije sposobno prevazilaziti izazove s kojima se treba sučeljavati u susretu sa svijetom. Stoga je on upućen na odraslu osobu koja će posredovati u njegovoj interakciji sa sadržajem iz okoline s ciljem pedagoškog vođenja i pedagoške podrške u smislenim interakcijama, kao i samotransformaciji. Dakle, “neodređenost”

čovjeka upućuje na potrebu odgoja, a ta potreba implicira upućenost na drugog čovjeka. *Drugi* čovjek u pedagoškoj interakciji je odgajatelj.

2.2. Čovjek kao odgajatelj

U Pedagogijskom leksikonu iz 1939. godine urednici smatraju da je pojam *odgajatelj* “jedan od osnovnih pojmova svakog pedagoškog sistema” (Pataki i dr. 1939). U doktorskoj disertaciji Slavice Bašić *Pedagoški terminološki sustav* (1989), pojam odgajatelja izdvojen je kao jedan od osnovnih pedagoških pojmova. Pojmovni aparat pedagogije Bašić (1989) dijeli u tri grupe pojmova, od kojih prvu grupu čine “specijalni pojmovi” koji uključuju pojam odgajatelja. Također, Bašić (1989: 48) uspostavljajući “predmetno-tematsku klasifikaciju koja slijedi strukturu predmeta spoznaje” izdvaja pojam odgajatelj kao osnovni pedagoški pojam. Polazeći od predmeta istraživanja pedagogije – odgoja, postavlja pitanje ko odgaja i dolazi do drugog osnovnog pojma – odgajatelj.

Značenjski okvir pojma odgajatelj mi ne sužavamo samo na stručnu osobu koja radi “u ustanovama predškolskog odgoja” (Mijatović, 2000), niti ga svodimo na značenje učitelja kao stručne osobe osposobljene za odgojno-obrazovni rad (Potkonjak i Šimleša, 1989; Mijatović, 2000; Hrasnica, i dr. 2005; ...), nego pod pojmom odgajatelja razumijevamo osobu koja odgojno posreduje kulturno / nastavno dobro bilo da je riječ o roditelju, staratelju, učitelju, nastavniku, profesoru ili trećem licu koje nastoji pedagoški voditi odgojanika svrhovito prema anticipiranom stanju uz uvažavanje njegovih individualnih, ali i općih ljudskih snaga.

Dakle, govoreći o odgajatelju ne želimo analizirati profesionalizaciju poziva odgajatelja u predškolskim institucijama, niti druge profesionalizacije pojma odgajatelj u okvirima institucionalnog odgoja i obrazovanja. Štaviše, pojam odgajatelja o kojem raspravljamo je ono što uopće omogućuje istinski pedagoškog odgajatelja u svakom profesionalnom i institucionalnom smislu. Ovaj pojam služi i kao kriterij kritičko-pedagoške mogućnosti razlikovanja istinski pedagoškog od nepedagoškog odgajatelja i odgojnog djelovanja.

Odgajatelja razumijemo prije svega kao osobu koja s jedne strane razumije ontološki karakter odgojanika kao obrazovljivosti te stoga razumije

prvu potrebu odgajanja u pomoći odgajaniku da samoosvjesti i počne živjeti iz dotične obrazovljivosti, a nakon toga umije ovu probuđenu autonomiju odgajnika voditi prema samoodređivanju. Određivanje se u tom samoodređivanju može događati i posredstvom vrijednosti, pa se može reći i na tragu bogate pedagozijske aksiološke tradicije da je odgajatelj “čovjek prakse, srca, volje koji u sebi osjeća poriv i ujedno *poziv* da aktivno zahvati u kulturno zbivanje kao posrednik između carstva vrednota koje su realizirane u kulturnim dobrima i mlađim generacijama koje valja privoditi vrijedonosom životu” (Pataki i dr. 1939: 441-442).

Pri definiranju pojma odgajatelj u mnogim rječnicima i enciklopedijama (Pataki i dr. 1939; Franković i dr. 1963; Potkonjak i Šimleša, 1989; Mijatović, 2000) naglašava se i da odgajatelj treba nužno da posjeduje vrline kojima će biti odgajanicima pozitivan primjer za identifikaciju. To znači upravo da odgajatelj i sam mora biti istinski odgojen. Pedagoški eros odgajatelja pritom je određen u dva pravca: prema kosmosu vrednota i prema odgajanicima, pa je potrebno da odgajatelj ima univerzalnu kulturnu orijentaciju i razvijen pravilan pedagozijski takt kojim će s ljubavlju i razumijevanjem uvažavati i njegovati individualne snage svakog odgajnika (Pataki i dr. 1939).

Odgajatelj je dužan buditi slobodu, čast i dostojanstvo svakoga odgajnika, a to prema mišljenju Vuk-Pavlovića (1932) nije moguće sirovom rukom, nego samo *intimnim duševnim pokretima*, jer odgajatelj jeste izvoriste *moći duhovne ljubavi* kojom potiče odgajnika da se služeći se svojom slobodom određuje prema vrednotama. Put pedagoškog vođenja odgajatelja obavezuje na poticanje i usmjeravanje na način da ga odgajnik “što suptilnije prigrli – da ga uzmogne kao slobodno biće usvojiti – nenasilno u svojoj duševnosti i njenom rođenom snagom razradi” (Vuk-Pavlović, 1932: 55). Odgajatelj se prije svega treba odrediti kao odrasla osoba koja budi svijest odgajnika o mogućnosti i važnosti samooblikovanja, potiče ga i pedagoški vodi kroz interakcije koje odgajnik ostvaruje sa svijetom.

Kada zbrojimo sva navedena određenja, vidimo da su u pojmu i biću odgajatelja bitna tri momenta. Prvo, tu je dvojna usmjerenost odgajatelja – prema konkretnom odgajaniku s jedne strane i prema odgojnoj svrsi s druge strane, koja svrha se u kontekstu aksiološke pedagozijske škole kod autora koje smo citirali artikulira kroz pojam vrijednosti, ali ona može biti

artikulirana i kroz ideju samosvijesti ili neki treći odredbeni moment. Ovdje nam je primarno stalo da uvidimo formalnu strukturu o kojoj se radi, a o materijalnom, sadržajnom aspektu određivanja će više riječi biti kasnije u poglavlju o obrazovanju. Drugi moment je taj da odgajatelj sam svojim postojanjem, svojim *biti* služi kao odgojni poticaj odgajaniku. Treći moment je taj da odgajatelj ne djeluje tako da direktno “poučava” ili “prenosi” ikakav sadržaj, vrijednosti, svrhe, kulturu i sl., već da vodi odgajanika u njegovoj vlastitoj slobodnoj i refleksivnoj interakciji sa sadržajima, tj. svijetom. U dvojnoj usmjerenosti odgajatelja očituje se s jedne strane umijeće viđenja, slušanja i poznavanja konkretnog odgajanika, a s druge strane teorijska sposobnost koja mu je nužna kako bi mogao artikulirati pedagojsku svrhu – kako teorijski, tako i u svakoj konkretnoj pedagoškoj radnji (što ćemo detaljnije analizirati unutar poglavlja o pojmu pedagoškog takta). U tome da odgajatelj svojim *biti* potiče odgajanika, postavlja se eksplicitan zahtjev da i odgajatelj sam mora biti odgojen, autonoman i autentičan. Odgajatelj, da bi mogao odgojno poticati, mora u svojoj individualnosti biti jedna istinska realizacija i konkretizacija ideje čovjeka. U ovom zahtjevu jasno se vidi da odgajatelj nije tek puki profesionalac. I na kraju, u tome da odgajatelj ne poučava i ne prenosi znanje, vrijednosti i sl., očituje se to da on prije svega odgaja odgajanika za njegovu vlastitu samosvjesnu, autonomnu, aktivnu, refleksivnu i odgovornu slobodu koja iz te pozicije ulazi u interakcije sa svijetom. To je bit odgajanja, a ne “direktno formiranje”, koje bi pak bilo ništa drugo nego manipulacija i indoktrinacija.

Odgajatelj je dužan pedagoški voditi odgajanika kako bi ga potakao autentičnom učenju i samooblikovanju na način da osluškuje bilo vlastite odgojivosti i odgojnosti, ali i da ga zaštiti od tzv. “*a game of chance*” a što je izraz koji je Herbart (1965, prema Siljander 2012) koristio za nasumične utjecaje iz okruženja.

Cjelokupan tekst ove knjige nužno inkludira postojanje pojmova odgajanjik i odgajatelj, te se kroz analizu ostalih pojmova pojam čovjeka (u pedagogiji) s njima neprestano isprepliće, stavlja u odnos i iznova određuje. Pojam *odgajanjik* detaljnije se elaborira u poglavljima Odgojivost / Obrazovljivost i Odgoj / Obrazovanje, dok pojam *odgajatelja*, njegovo značenje i ulogu pobliže i u specifičnijem kontekstu analiziramo najviše u poglavljima Pedagoški odnos, Pedagoški takt i Odgojna nastava.